

OSMANLI İŞÇİ SINIFININ ATALARI: KAPIKULLARI

11 Nisan 2021

Yıldırım Koç

Türkiye işçi sınıfı tarihini yazma çabalarında görülen genel eğilim, başlangıç noktası olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda özel kesimde veya kamu kesiminde askeriye dışında sanayi işletmesi işçisi aramaktır. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın öncesinde de, özellikle inşaat, madencilik, çiftlikler, tersaneler gibi işyerlerinde de çok sayıda işçi vardı. Türkiye işçi sınıfı tarihini yazma çabaları, günümüze doğrudan fazla bir miras bırakmış olmasa bile, bu dönemleri de kapsamalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi sınıfının doğuşu ve gelişimi incelendiğinde, tartışılması gereken bir kesim, sürekli orduyu oluşturan kapıkulu ocakları mensuplarının önemli bir bölümüdür. Kapıkulu ocakları ortaya çıkışlarından işlevlerini yitirileri ve yok oluşlarına kadar önemli değişim yaşadılar. Bu ocakların mensupları genellikle mülksüzleşmiş özgür ücretlilerdi. Bu ücretlilerin bir bölümü aynı zamanda maddi ürün üretiminde doğrudan veya dolaylı olarak yer alıyordu. Bir bölümü ise savaşıyor veya başka hizmetleri yerine getiriyordu. Bu insanlar, feodal sömürünün ve askeri yayılma ve el koymanın birer aracı durumundaydı; ancak kendi işverenleri olan feodal devletle kapitalist topluma özgü bir ilişki içindeydi. Bu özgün durum da ayrıca incelenmeye değerdir.

KAPIKULLARININ GENEL DURUMU

Kapıkulları, Osmanlı'da merkezi feodalin düzenli ve sürekli ordusunu ve orduya destek sisteminin bir bölümünü oluşturuyordu. Kapıkulları önceleri esirlerden, daha sonra ağırlıkla devşirmelerden oluştu. Daha sonraları ise "her çeşit insan" (esnaf, mülksüzleşmiş reaya, ırgat) da kabul edildi. Eski esirler ve devşirmeler Ocağa geçince özgürleştiler. Suç işleyenlere verilen cezalardan birinin Ocak'tan çıkarılma oluşu, işgücünün özgürleşmesinin göstergelerinden biridir.

Kapıkullarının bir bölümü barut, silah, top, top arabası, gülle, bina, vb. yapımında çalışıyordu. Bir bölümü ise odun getirme, top taşıma gibi hizmetlerde istihdam ediliyordu. Çoğunluk ise savaşıyordu.

İmparatorluğun güçlü olduğu dönemlerde kapıkullarının önemli bölümünün ana gelir kaynağı, devletten aldıkları ücretti. Dönemin koşullarına göre oldukça yüksek olan bu ücret, yevmiye ve çeşitli ikramiyelerle ("bahşiş"lerle) birlikte değerlendirilmelidir. Ancak, kapıkulları için en önemli hak, bir gün tımara geçip, feodal sömürü içinde ara tabaka olarak doğrudan yer almaktı. Kapıkullarının bazı kesimleri ise bir dönem ücretliliğin yanı sıra, aynı anda tımar sahibiydi veya vergi toplamada devlete aracılık ederek feodal sömürden pay alırlardı ve hatta köle sahibiydiler. Diğer bir deyişle kapıkullarının sınıfsal konumu son derece karmaşıktı.

Bu işleyiş, imparatorluğun zayıflama döneminde bozuldu. Avrupa'da gelişen kapitalizmin güçlendirdiği düşman orduları karşısında yenilgiler yaşandı. Günün koşullarına göre kendini yenileyemeyen merkezîyetçi feodal sömürü sistemi çözülmeye başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri yayılma ve el koyma ile merkezîyetçi feodal sömürünün ayrılmaz bütünlüğü, bu süreci hızlandırdı.

Bu koşullarda kapıkulu ocakları mensuplarının davranışlarında yeni bir aşamaya geçildi. Sınıf değiştirme olanağının ortadan kalkması ve ücretlerle birlikte itibarın da düşmesiyle, ücretlilik ağır bastı. Toplu yaşamın ve ölümle karşılaşmanın yarattığı birliktelik ruhuyla, kesimsel çıkarlar için eylemler yapıldı. Kapıkulu ocakları mensuplarının önemli bir bölümünü Türkiye işçi sınıfının öncüleri arasında saymamızı düşündüren, bu dönemdeki tavırları ve eylemleridir.

Bu dönemde kapıkulu ocaklarına çok sayıda mülksüzleşmiş reaya ve ırgatın alınması da davranış ve tepkilerde ücretliliğin ağır basmasında etkili oldu. Devlet tarafından kontrollü bir enflasyonla (akçe taşıması) ücretlerin düşürülmesi, direnişlere neden olurken, ikramiye ve zam alabilmek amacıyla padişah değiştiren ayaklanmalara varan eylemlere yol açtı.

Son dönemin ana özelliği ise, üretim, hizmet ve askerlik alanlarında çağdaş dünyanın gerisinde kalarak işlevlerini yitiren kapıkullarının önemli bir bölümünün lümpenleşmesi, zorbalığın ve haraççılığın yaygınlaşmasıydı. Subaylar ve üst düzey bürokratlar ise hazineyi soyma çabası içindeydi. Geçmiş dönemlerde yeniçerileşen esnaf ve esnaflaşan yeniçeriler bu karmaşıklığı daha da artırdı.

Dağılma ve çürüme belirleyiciydi. Fakat güçlü bir örgütlülük ve direniş geleneğine sahip olan bu kesimler ancak büyük bir katliamla yok edilebildiler.

Kapıkulu ocaklarının çoğuna insan sağlayan birim, acemi ocağıydı. Bu ocakta yetiştirilenler, gereksinime ve kişilerin özelliklerine göre Yeniçeri Ocağı, Cebeci Ocağı, Topçu Ocağı, Top Arabacıları Ocağı, Humbaracı Ocağı, Lağımçı Ocağı'na gider veya kapıkulu süvarisi olurdu.

ACEMİ OĞLANLAR VE ACEMİ OCAĞI

Acemi oğlanlar iki kaynaktan sağlanıyordu: Savaşta esir alınan erkek askerler arasından veya Osmanlı ülkesindeki Hıristiyan çocuklar arasından.

Savaşta alınan erkek esirlerin bir bölümü, her biri 300 akçeden devlete satılırdı. "Pençik oğlanı" denilen bu kişiler, önceleri günde 1 akçe yevmiye ile Acemi Ocağına alınırlardı. Daha sonraları ise küçük bir bedel karşılığında Anadolu'da çiftçilere satıldılar. Bu işte bir süre çalışıp, dili ve dini öğrendikten sonra, Acemi Ocağı'na gönderildiler.

Önceleri yalnızca Avrupa'daki Osmanlı topraklarındaki, daha sonra ise tüm ülkedeki Hıristiyan ailelerden devşirilen çocuklar acemi oğlanı olarak çalıştırıldı. Onyedinci yüzyılın başlarına kadar, devşirilen çocukların bir bölümü saraya ayrılır, geri kalanı 3-8 yıl Türk çiftçilerinin yanında hizmet ederdi. Çiftçilikle geçirilen bu süre, yeniçeri olup bir süre sonra tımar sahipliğine geçtiklerinde, işlerine yarayacak bilgileri edinmelerini de sağlardı. Daha sonra da, gereksinime göre, Acemi Ocağı'na geçerlerdi. Çiftçilerin yanında çalışma uygulaması bir süreç içinde kalktı.

Onaltınca yüzyılın sonlarından itibaren her nitelikte insan "ağa çırağı" adıyla ocağa alındı.

Onyedinci yüzyıldan itibaren acemi oğlanların "özgür" insanlar olduğu söylenebilir. Onsekizinci yüzyıldan itibaren de Acemi Ocağı'nın çoğunluğunu Türkler ve diğer Müslümanlar oluşturuyordu. Diğer ocaklara geçmek için Acemi Ocağı'nda geçirilmesi gereken süre de 6 ay ile 1 yıl arasına indirildi.

Acemi oğlanları, kamu imalathanelerinde, kamu gemilerinde, odun ambarlarında, Tophane'de, kamu fırınlarında, su yollarında, bahçelerde, hasta odalarında ve bazı bölgelerde sultan hanımların hizmetinde çalışırlardı. Bunlar dışında en önemli çalışma alanı, inşaat sektörüydü. Saray, cami, çeşme, köprü, hastane, medrese ve diğer kamu binalarının inşaatında ve taş taşımada acemi oğlanları yaygın bir biçimde istihdam ediliyordu.

Acemi oğlanlarının yevmiyeleri önceleri 1-2,5 akçe iken, onsekizinci yüzyılın ilk yarısında en yüksek yevmiyeler 7,5 akçeye kadar yükseldi. Ücretler üç ayda bir ödenirdi. 1 akçe yevmiye alan acemi oğlanlarına ayrıca her aya 5 akçe pabuç parası verilirdi. Acemi oğlanlarına yılda iki kat elbise, iki adet gömlek verilirdi. Onsekizinci yüzyıl sonlarında bazı yerlerde bunların bedeli nakden ödenmeye başlandı. Acemi oğlanları koğuşlarda yatarlar, yemeklerini kendi ücretlerinden karşılardı. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren evlenebilmeye başladılar. Sayıları 9-12 bin dolaylarındaydı.

Acemi oğlanları, kendileri sıra beklerken, Yeniçeri Ocağı'na dışarıdan adam alınmasına (geleceklerinin tehlikeye girmesine) tepki gösterdiler. Örneğin, 1649 yılında Yeniçeri Ocağı'na dışarıdan adam alınınca, acemi oğlanları, "odabaşılar onar kuruşa bakkal ve hamalı yeniçeri ettiler; biz bunca zamandır hizmetteyiz, yolumuzca Yeniçeri Ocağı'na geçelim diye; acemi oğlanlığı bırakıp hamamlık edip onar kuruş sağlayalım ve odabaşılara verip, Yeniçeri Ocağı'na geçelim" dediler ve bu tepki üzerine yeniçeri olabildiler. (Uzunçarşılı, İ.H., **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları (1): Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., VIII. Dizi, Ankara, 1984, s.487. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, İ.H., **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları (II): Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri**, 2. Baskı, Türk tarih Kurumu Yayınları, VIII: Dizi, Ankara, 1984)

YENİÇERİLER VE YENİÇERİ OCAĞI

Yeniçeriler ilk önceleri kısa bir eğitimden geçirilen esirlerden oluştu. Daha sonraları, alınan esirler Türk çiftçilerinin hizmetine verildi ve arkasından Yeniçeri Ocağı'na alındı. Son olarak da, çiftçilerin yanında kalan esirler önce Acemi Ocağı'na alındı ve oradan Yeniçeri Ocağı'na geçmeye başladı. Bir süre sonra da, esirlerin yerine devşirmeler, çiftçilerin yanında çalıştıktan sonra Acemi Ocağı yoluyla Yeniçeri Ocağı'na geçtiler.

Acemi Ocağı'na girişteki denetim bozulunca, birçok kişi çok kısa bir acemi oğlanlığı süresinden sonra yeniçeri olmaya başladı. Bazı kimselerse Acemi Ocağı aşamasını da atlayarak Yeniçeri Ocağı'na girdi. Onyedinci yüzyılın ikinci yarısından sonra Yeniçeri Ocağı'na girişteki düzen tümüyle bozuldu.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yararlandığı **Kitab-ı Müstetab** isimli bir kaynakta, eskiden kapıkulluğunun zorlukları anlatıldıktan sonra, şöyle denmektedir: "Dirlik için belâ ve zahmet çekmeğe ihtiyaç kalmayup şimdiki hal, olur olmaz reaya bir çift öküzünü satup akçe kuvvetiyle kimi sipahi ve kimi yeniçeri olup istedikleri dirliğe ve mansıba geçer olmuşlardır." (Uzunçarşılı, İ.H., a.g.k., 1984, s.480)

Sistemin çözülme dönemlerinde Yeniçeri Ocağı'na tellallar aracılığıyla adam toplandı. Örneğin, Avusturya seferi uzun sürünce, 1598 yılında bu yola başvuruldu. 1649 yılında ise bir sipahinin isyanını bastırmak için İstanbul'da üç gün Yeniçeri Ocağı'na adam kaydedildi. Bu dönemlerde İstanbul dışında Anadolu ve Rumeli'de de serdengeçti bayrakları açılarak, Yeniçeri Ocağı'na asker alındı.

Ocağa çok sayıda yeni asker alınırken, devlet hiyerarşisi içinde üst düzeylerde olanların yakınları da kaydedildi; ancak bunlar askerlik görevini yerine getirmeden aylık almaya başladılar. Bu eşitsizlik de yeniçerilerin tepkisini çekti.

Bu dönemde esnafın yeniçerileşmesi ve yeniçerilerin esnaflaşması da yaşandı. Birçok esnaf, yeniçerilere tanınan vergi muafiyetinden yararlanmak amacıyla, rüşvet vererek, "aylık almayan yeniçeri" (ulûfesiz yeniçeri) oldu. Diğer taraftan, evlenip de aylıkları yetmeyen yeniçerilere esnaflık yapma izni verildi.

Yeniçerilerin onaltıncı yüzyılın ilk yarısındaki sayıları 12 bin dolayındaydı. 1609 yılında 38 bin, 1660 yılında 54 bin oldular. 1687 yılında 70 bine ulaştılar. Yeniçeriler 1804 yılında 64 bin kişiydiler. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılırken defterlerde 100 bin dolayında ismin kayıtlı olduğu tahmin edilmektedir. (Uzunçarşılı, İ.H., a.g.k., 1984, s.613-620)

Yeniçerilerin yaklaşık 125 binlik bir grubunu ise "gönüllü yeniçeriler" oluşturuyordu. Bunlar, yeniçeriliğin itibarından yararlanmak amacıyla yeniçeri serdarına bir hediye vererek deftere kaydolurlardı. Savaş döneminde ise yeniçerilerin ulûfe defterine maaşlı olarak geçerlerdi.

Yeniçerilerin ana işi, savaşmaktı. Ancak, Yeniçeri Ocağı'nın bazı imalathanelerinde yeniçeriler çalışırdı. Etmeydanı'nda bir baruthane vardı. Ayrıca Ağa Kapusu'ndaki imalathanelerde çizmecici, çadırcı, saraç, gazzaz (ibrişim bükümcüsü ve ipekçi), ekmekçi, aşçı, doğramacı, kuyumcu ve berber ustaları ve çırağları bulunurdu.

İlk dönemlerde Yeniçeri Ocağına yeni katılan yeniçerilerin yevmiyesi 2 akçeydi. En yüksek nefer yevmiyesi ise 5 akçeydi. Onyedinci yüzyılın başlarında yeni yeniçerilerin yevmiyesi 3 akçe oldu. En yüksek nefer yevmiyesi 12 akçe olmuştu. Yevmiyelerin yükselmesinin nedenlerinden biri akçe tağşişiydi.

Yeniçerilerin yevmiyeleri şu yollarda arttırılırdı: (a) Yeni padişah tahta çıkınca verilen zam (cülus terakkisi), (b) Savaşlarda olağanüstü hizmet nedeniyle verilen "fazla yevmiye," (c) Yeniçeri Odasının takdiriyle verilen zam, (d) oda mensuplarından birinin ölmesi üzerine, onun yevmiyesinin 7 akçenin üzerindeki bölümünün bölüştürülmesiyle gelen zam, (e) hükümdarın kendiliğinden veya yeniçeri ağasının başvurusu üzerine verdiği zam.

Yeniçeriler arasından ayrılan serdengeçtilerin yevmiyeleri daha yüksek, terfi olanakları daha fazlaydı.

Çocuk sahibi olan yeniçerilerin her doğan çocuğu için yevmiyelerine bir akçe zam yapılırdı; ancak bu yeniçeriler terfi haklarını kaybederlerdi.

Her yeniçeriye her yıl 4,5 metre kumaş ve astar, gömleklik bez, tülbent ve dikiş parası verilirdi.

Yeniçeriler yemeklerinden kendileri sorumluydu. Her hafta belirli bir para toplanır ve bu parayla satın alınan malzemeye yemek yapılırdı. Odaların kandil yağı, odun, ekmek ve Ramazan giderleri de yeniçerilerce karşılanırdı.

Yeniçeriler sefere gittiklerinde de ikişer altın yiyecek parası alırlardı. Yeniçerilerin çoğu savaşta devletin verdiği tüfeği değil, daha iyi olan kendi tüfeklerini kullanırlardı.

Tahta geçen yeni hükümdar, kapıkulu askerlerine cülus bahşişi verirdi. Padişahın, askerlerin duyacağı bir biçimde, "kullarımın bahşiş ve terakkileri makbulümdür, verilsin" demesi adetti. Yavuz

Sultan Selim dönemine kadar cülus bahşışı değişiklik gösterdi. Yavuz, yeniçeriler için cülus bahşışini 3 bin akçe olarak belirledi. Ayrıca yeniçerilerin yevmiyelerine 2 akçe zam yapıldı.

Cülus bahşışı, yeniçerilerin yaklaşık bir yıllık ücretleri toplamı kadar bir ikramiyeydi. Bu nedenle yeniçeriler cülus bahşışı konusunda son derece duyarlıydılar. Cülus bahşışinin eksik ödenmesi ayaklanmalara yol açardı.

Padişahlar cüluslarından sonra ilk kez sefere çıkarken kapıkulu askerlerine biner akçe verirlerdi. Savaşların başarılı geçmesi durumunda ayrıca bahşış verildiği de olmuştur. Yavuz Sultan Selim ise sefer akçesine ek olarak kapıkulu süvarisine 2 akçe, yeniçerilere 1 akçe yevmiye zammı yapmıştı.

Neferlikten emekliye ayrılan (mütekaid) yeniçerilere ilk dönemlerde acemi oğlanlarına verilen yevmiye verilirdi. Onaltınca yüzyılın ikinci yarısında bu miktar 3 akçe idi. Daha sonraki dönemlerde bu miktar asgari 4, azami 8 akçeye çıktı. Bu paranın kaynağı öncelikle istikrarlı değildi. İkinci Selim zamanında yeniçerilere her yıl kumaş da vermeye başlandı. Yeniçerilerin yetim çocuklarına da üç ayda bir 65 akçe verilirdi.

İmparatorluğun güçlü dönemlerinde yeniçerilerin çalışma ve yaşama koşulları, özellikle günün koşullarına göre, oldukça iyiydi. Bu konuda İ.H.Uzunçarşılı şunları belirtmektedir: “Bir yeniçeri, hizmet etmek şartıyla, istikbal hakkında hiçbir endişeye kapılmaz; çünkü ölünceye kadar yiyeceği ve giyeceği temin edilmiştir; ücreti zaman zaman artırılır, ihtiyarladığı zaman sıkıntı çekmeyecek bir tekaüt maaşına nail olur, isterse iki kat maaşla kalelerden birinde muhafızlık eder, istemezse kışlasında oturur; evli olup ölürse çocuğuna büyüünceye kadar yetim maaşı verilir ve sonra da ocağı alınırdı; azasından birinden mahrum kalan bir yeniçeri, rütbesi ne olursa olsun, iki kat ücret alırdı.” (Uzunçarşılı, İ.H., a.g.k., 1984, s.287)

İmparatorluğun merkezi feodal sömürüye ve askeri yayılma ve el koymaya dayalı sisteminin iyi işlediği dönemlerde, yeniçerinin en büyük hakkı, belirli bir hizmet süresinden sonra ve özellikle savaşlarda başarı gösterince, tımarlı sipahi olmak, feodal sömürü içinde ara tabaka olarak doğrudan yer almaktı. Yeniçerilere, genel olarak yıllık geliri 9 bin akçe olan tımarlar verilirdi. Ancak, diğer kapıkulları sınıfları için 16 bin akçe ile tımara çıkmak da mümkündü.

Ancak imparatorluğun gerileme dönemine girmesiyle birlikte bu durum değişti. Devşirme sisteminin kalkması, yeni toprakların fethinin durmasıyla verilebilecek toprağın iyice azalması ve tımar sisteminin çözülmesi, yeniçerilerin sınıf değiştirme, ücretlilikten sömürde doğrudan yer almaya geçme olanağını ortadan kaldırdı.

Yeniçeriler arasında, hayatı ve ölüm tehlikesini paylaşmaktan kaynaklanan güçlü bir dayanışma vardı. Bu dayanışma sınıf bilinci düzeyinde değildi; ancak meslek bilincinden söz edilebilir.

Yeniçeri odası mensupları arasındaki ilişkiler dostluğa dayanırdı. Odaya en son katılan yeniçeri, odanın bazı ortak hizmetlerini yapar, kendisinden yemek parası alınmazdı.

Yeniçeri ocağında her bölüğün bir yardım sandığı vardı. Her üç ayda bir ücretler verildiğinde yeniçerilerden belirli bir para kesilerek bu sandığa konurdu. Yeniçeri aylıklarının yetmediği durumlarda bu sandıktaki para kullanılırdı. Ölen yeniçerinin sandıktaki parası da varislerine verilirdi.

Sakatlanan yeniçerilere oda sandığından para verilir, ayrıca yeniçeriler arasından para toplanırdı. Esir düşen yeniçerilerin serbest bırakılmaları için gereken parayı da yeniçeriler kendi aralarından toplarlardı.

Bu dayanışma en güçlü biçimiyle ayaklanmalarda görülmüştür. Bir grup yeniçeri ayaklandığında, başka bir grup yeniçerinin bu ayaklanmayı bastırmada kullanılması mümkün olmamıştır. Yeniçeriler isyancı arkadaşlarına silah atmamışlar, genellikle de ayaklanmalara katılmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi feodal sömürü ve askeri yayılma ve el koyma sistemi aksamaya başlayınca, bunun sonuçlarını öncelikle ve en yakından kapıkulları yaşadı.

Yeniçerilerin bir taraftan ücretleri (devletin kontrolündeki bir enflasyonla) düşürülürken, diğer taraftan tımara geçme (sınıf değiştirme) umutları söndü. Bu ise yeniçerilerin davranışlarının radikalleşmesine yol açtı.

Yeniçerilerin ücretleri Üçüncü Murat zamanında düşürülmeye başlandı. Deniz savaşları ile İran ve Avusturya seferleri nedeniyle devletin giderleri artınca, devlet bir akçeyi dört beş parçaya ayırarak ücret ödemeye başladı. “Hurda akçe” veya “çürük akçe” denilen bu paralarla eskisi gibi alışveriş yapamayan yeniçeriler tepki göstermeye başladılar. İ.H.Uzunçarşılı'nın yaptığı bir hesaba göre,

onaltıncı yüzyılda on akçe yevmiyeli bir yeniçerinin durumu, ondokuzuncu yüzyılın başlarında altmış akçe yevmiyeli bir yeniçerinin durumundan daha iyiydi. (Uzunçarşılı, İ.H., a.g.k., 1984, s.476)

Diğer taraftan, sınıf değiştirme olanağı ve umudu sona erdi. Üçüncü Murat'ın ölümünden sonra çıkan bir direnişte yeniçeriler vezir-i azama bu sıkıntılarını şöyle dile getiriyorlardı: "Yeniçeriler söz söylerken söyliyenerin tanınmaması için fener ve mumları söndürerek söze başladılar ve evvelki padişahların serhatlerde askerin dirliklerini, zeamet ve tımarlarını serhat bekleyen ve yararlık gösteren yoldaşlara verip mahlullerini ocaktan ayırmadıklarını, oğul ve akrabalarını mahrum etmediklerini, kanunu bozmadıklarını ve şimdi ise ekâbir kapısındaki hizmetkârlar adına berat verildiğini, eski kanun ve usullerinin bozulduğunu söyleyip, bağırsıp sefer için ağa kapusuna tuğ diktirmediler." (Uzunçarşılı, İ.H., a.g.k., 1984, 485)

Yeniçerilerin itibarlarının ve ücretlerinin düşmesi, Yeniçeri Ocağı'nın çözülme ve çürüme sürecini hızlandırdı.

Yeniçeriler, kontrollü enflasyonla gerçek ücretlerinin düşürülmesi karşısında bir taraftan radikalleşir ve toplu eylemlerle tepki gösterirken, diğer taraftan bireysel çıkış çabaları gündeme geldi. Bireysel arayışlar içinde, bazı yeniçeriler aylıklarını önceden sarraflara kırdırmaya, esamelerini (maaş varakalarını) satmaya başladılar. 1739 yılında da buna resmen izin verildi. Bir kısım yeniçeri ise esnaflaştı, hamallığa-ırgatlığa başladı ve kabadayılığa-haraççılığa başvurdu. Bir bölümü ise ölen yeniçerilerin esamelerine sahip çıkıp, gelirini artırma yolunu seçti.

Esamelerin alınıp satılmasından ve ölenlerin aylıklarının alınmaya devam edilmesinden asıl yararlananlar sarraflar ve yeniçeri subayları oldu. Örneğin, yeniçeri ağası iken 1778 yılında sadrazam olan Kalafat Mehmet Paşa'nın elinde günde 12.700 akçe ücret getiren esame bulunmuştur.

Böylece bir çürüme süreci başladı. Devlet, akçenin içindeki değerli maden miktarını azaltarak, sürekli bir enflasyonla ücretleri düşürdü. Akçe iyice değer yitince, para ve kuruş çıkarıldı. Yeniçeriler toplu eylemler ve bireysel arayışlarla tepki gösterdiler. Bu arada subaylar ve üst düzey kamu görevlileri büyük vurgunlar vurdu. Adına aylık ödenen yeniçeri sayısı sürekli artarken, yaşayan ve savaşa giden yeniçeri sayısı sürekli düştü. Örneğin, Üçüncü Mehmet döneminde kayıtlarda 40 bini aşkın yeniçeri gözükürken ve bunların 20 bininin sefere gitmesi gerekirken, ancak 7-8 bin yeniçeri sefere gitmiş, fakat 20 bin kişi üzerinden aylık alınmıştı. Devlet, savaşıcak insan bulmak için yeni yeniçeri aldıkça, içinde bulunduğu batağa daha çok battı. Ayrıca, Ocakta hizmet edip himaye görmemiş olan yeniçerilerin yevmiyeleri 7-8 akçe iken, sefere gitmeyerek himaye edilenlerin daha yüksek yevmiye almaları da tepki yarattı. Savaş teknolojisinin değişmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun sömürü sisteminin sarsılması ve subayların yağmalamaları da ordunun savaş gücünü hemen hemen yok etti. Yeniçeriler, yaşadıkları yoksullaşmaya ve itibarsızlaşmaya tepki olarak, çağdaş savaş teknolojisini ve askeri disiplini reddettiler. "Tâlimden murad gâvur tâlimi midir?" dediler. Böylece tarihsel olarak çağdışı bir konuma düştüler. İmparatorluğun dağılma sürecinde artık toplu eylemler de yeniçerilerin ücretlerinin satın alma gücünde bir artış sağlayamayınca, bireysel çıkış arayışları ağır basmaya başladı. Çürüme yaygınlaştı. Ücretli yeniçeriler lümpenleştiler.

Yeniçerilerin iç örgütlülüğü, çıkarlarına yönelik saldırılar karşısında toplu tepki gösterebilmelerine olanak tanıyordu. Merkezde alternatif bir silahlı gücün olmaması da işi kolaylaştırıyordu.

Yeniçeriler, tepkilerini ifade ederken, önce çorba kaplarını ayaklarıyla devirirlerdi. Daha sonra ise, kutsal kabul edilen yemek kazanları kaldırılır, ayaklanma olurdu.

En yaygın ayaklanma nedeni, devletin ücretleri enflasyonla (akçe taşışisi ile) düşürmesiydi. Padişah değıştikçe alınan ikramiye de ayaklanmaları teşvik ederdi.

Yeniçerilerin bilinen ilk başkaldırısı 1444 yılındadır. Akçenin ayarı düşürülünce, yeniçeriler Edirne'de ayaklandılar. Yevmiyelerine yarımşar akçe zam yapılmasına karşın ayaklanma sürdü. Padişahın değışmesiyle sorun çözümlendi.

Şevket Pamuk bu ayaklanmayı aşağıdaki biçimde ele almaktadır:

"II. Mehmet döneminin (1444, 1451-1481) taşışilerine karşı direniş çok erken geliştii. 1444 yılındaki ilk taşışişle akçenin ağırlığı ve gümüş içeriği düşürülünce, 90 günlük ücretlerini yeni ve gözle görülür ölçüde küçük akçelerle alan yeniçeriler, başkent Edirne'de bir tepede toplanarak, ya taşışışten vazgeçilmesini, ya da ücretlerine zam yapılmasını talep ettiler. (...) Gelişen tepkiler karşısında devlet geri adım atmamak zorunda

kaldı. Yeniçerilerin günlük ücretleri üç akçeden üç buçuk akçeye çıkarıldı. Yeniçerilerin bir para işlemi karşısında gösterdikleri ilk güçlü tepkiden sonra, gösterilerin yapıldığı yer Buçuktepe, bu olay da Buçuktepe Vakası olarak anılmaya başlandı.” (Pamuk,Ş., **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998**, DiE Yay., Ankara, 2000, s.35)

İsmail Hakkı Uzunçarşılı da bu olayı şöyle anlatmaktadır:

“Yeni hükümdarın kestirmiş olduğu paranın ayarının noksanlığından dolayı tüccar ve esnafın hoşnutsuzluklarından istifade eylemişlerdi; Yeniçeriler de bu suretle maaşlarında husule gelen noksandan dolayı Edirne’de ayaklanmışlar ve sonradan Buçuktepe ismini alan tepede toplanarak yevmiyelerine yarımşar akçe zam edilmesine rağmen muhalefette ısrar eylemişler ve nihayet İkinci Mehmed’i hal’i ile yerine tekrar İkinci Murad’ı hükümdar yaptırmışlardı; (...) İşte tarihlerde gördüğümüz ilk Yeniçeri hareketi budur ki 848 H. 1444 M. senesine tesadüf etmektedir.” (Uzunçarşılı, İ.H., a.g.k., 1984, s.506-507)

Yeniçeriler, siyasal iktidar için süren mücadelede de taraf oldular; politika sahnesine çekildiler. Örneğin, Fatih Sultan Mehmed’in ölümü üzerine, Cem’i padişah yapmak isteyen vezir-i azam, yeniçeriler tarafından öldürüldü. Böylece yeniçerilerin desteklediği Beyazıd’ın padişahlığı sağlandı. Hakim sınıflar veya hakim sınıf içindeki çeşitli kesimler arasındaki çelişkiler yeniçerileri politika sahnesine silahlı ayaklanmayla çekti. Yeniçerilerin ayaklanma geleneğinin yerleşmesinde, hakim sınıflar içi çelişkiler önemli bir rol oynadı.

İkinci Selim, padişah olunca, İstanbul’a dönmekte olan ordudaki yeniçerilere ikişer bin akçe verdi. Yeniçeriler üçer bin akçe istediler. Farkın İstanbul’da dağıtılacağı söz verildi. Ordu, İstanbul’a dönünce Padişah İkinci Selim’i saraya sokmadı. Padişah’ın bahşış ve terakkilerin (zamların) verileceğini söylemesi ve üçer bin akçenin ödenmesi üzerine ayaklanma önlendi.

Dördüncü Murat’ın cülusunda bahşış verilmeyince yeniçeriler ayaklandılar. Saraydaki altın eşyadan para yapıp dağıtılarak ayaklanma önlenebildi.

Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında ise, süren uzun seferler nedeniyle ücretlerin dört yıl ödenemediği bir dönem yaşandı.

Yeniçeriler, kendi ekonomik sorunları giderek artarken, çağdışı kalmış yapılarını değiştirmeye yönelik girişimlerin uygulanmaya çalışılmasına karşı çıktılar ve 1826 yılında tekrar ayaklandılar. “Biz bu tarzda talim etmeyüz, eski usulümüz, destiye kurşun atmak ve keçeğe kılınc çalmaktır” dediler. Ancak, artık çağdışı yağmanın olanaksızlığını ve artan sakıncalarını gören ve çağdaş ilişkiler çerçevesinde yağmaya geçmekte olan hakim sınıfların bütünlüğü, yeniçeri düzenine bir son vermek istiyordu. Kapıkullarının etkili diğer ocaklarını ve bazı yeniçeri subaylarını da yanlarına alarak, Sancak-ı Şerif’i çıkarıp, yeniçeri ayaklanmasını kanla bastırdılar. Daha sonraki aylarda da İstanbul dışındaki yeniçeriler dağıtıldı ve öldürüldü. Bu arada, yeniçerilerin bağlantılı oldukları Bektaşî tekkeleri de kapatıldı. Kalan yeniçerilerin İstanbul’da düzenlemek istedikleri bir ayaklanma önceden bastırıldı. Tosya’da 1830 yılında sağ kalmış yeniçerilerin çıkardıkları bir isyan bir ay sonra kontrol altına alındı. Kastamonu’daki bir yeniçeri isyanı da başarısız kaldı

Bütün bu olaylar sırasında 6 bin yeniçeri öldürüldü, 20 bin yeniçeri sürgüne gönderildi.

CEBECİ OCAĞI VE CEBECİLER

Cebeciler önceleri acemi oğlanlarından adam alırken, daha sonraları cebecilerin çocukları ve yabancıların da ocağa alınmasına izin verildi. Cebecilerin sayısı 1566 yılında 789 iken, 1687 yılında 3500’e çıktı. 1702 yılında ise 2462 cebeci vardı.

Cebeciler, yeniçerilere ait silahları tedarik, muhafaza ve tamir ederler, savaş alanına kadar götürüp yeniçerilere dağıtırlardı. Ocağa “şagird” (çırak) olarak alınır, daha sonra usta olurlardı. Silah tedariki çerçevesinde silah yapımı ve barut ıslahı da vardı. Cebeci Ocağı imalathanelerinde üretilen silah ve diğer malzemenin bazıları bazen asker olmayan üreticilere yaptırılırdı. Cebecilerin üretimde çalışan kesimleri, mülksüzleşmiş ücretliler olmalarının ötesinde, emeklerini maddi bir ürünün üretiminde değerlendiren üreticilerdi. Buna göre de, dar bir tanıma göre bile, Osmanlı işçi sınıfındandırlar.

Cebeci esameleri de yeniçerilerinkiler gibi alınıp satılırdı.

Cebeciler genellikle yeniçerilerle birlikte tavır takındılar. Yeniçeri ayaklanmalarına katıldılar. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı ile birlikte Cebeci Ocağı da kaldırıldı.

TOPÇU OCAĞI VE TOPÇULAR

Topçu Ocağı'nın insan ihtiyacını önceleri Acemi Ocağı karşıladı. Daha sonraları topçuların çocuklarının (kuloğlu) ocağa alınmasına başlandı. Topçu Ocağı mensuplarının sayısı 1574 yılında 1099 iken, 1609 yılında 1552'ye çıktı. 1687 yılında ise 4949 topçu vardı. Topçu Ocağı'nın bir bölümü top ve gülle döker, bir bölümü savaşlarda top kullanırdı.

Top dökümhanelerinin en büyüğü İstanbul'da Tophane'deydi. Ayrıca zaman zaman Budin, Belgrad, Baç, İşkodra, Gülanber ve Pravište tophanelerinde de top dökülürdü. Bazı madenlerde ise, İstanbul'daki tophaneden gönderilen dökümcülerce top mermisi dökülürdü.

Tophanede çalışanların tek geçim kaynağı aldıkları ücretlerdi. Maddi ürün ürettikleri de hatırlanırsa, bu üreticilerin (dar bir tanımla bile) işçi sınıfından oldukları söylenebilir.

Top kullananlar ise topçu sınavından geçer ve böylece dirlik sahibi olurdu.

Onsekizinci yüzyılın sonlarında topçu ocağı islah edildi. Diğer topçuların yanı sıra "sür'at topçuları" birimi oluşturuldu. Bu birim çağdaş teknolojileri kullandı; ücretler görece olarak yüksekti ve askeri disipline uyulurdu. Yeniçerilerin 1826 ayaklanmasında Topçu Ocağı Yeniçeri Ocağı'nın karşısında yer aldı ve yeniçerilerin yenilgiye uğratılmasında belirleyici bir rol oynadı.

TOP ARABACILARI OCAĞI

Top Arabacıları Ocağı'na önceleri yalnızca Acemi Ocağı'ndan adam alınırdu. Daha sonraları ocak arabacılarının çocukları ve diğer kişiler de istihdam edilmeye başlandı. Ocak arabacılarının sayısı 1686 yılında 3442'ye, 1817 yılında ise süvari ve piyasa olarak toplam 4149'a çıktı.

Top arabaları, marangoz, nalbant, saraç ve diğer mesleklerden ustalar tarafından top arabacıları imalathanelerinde üretilirdi. Top arabacıları arabaları yaparlar ve sonra bunların bir bölümü arabalarla birlikte sefere giderlerdi. Top arabası üretiminde çalışanlar, dar tanımla bile, işçi sınıfındandı.

HUMBARACI OCAĞI VE LAĞIMCI OCAĞI

Humbaracılar (içine patlayıcı madde yerleştirilmiş, demir veya tunçtan dökülmüş el bombaları üretenler), maddi ürün üretiminde bulunmakla birlikte aylıklı değildiler; tımar sahibiydiler. Humbaracılar kalelerde kalırdı ve tımarları da kalelerin yakınında olurdu. 300 dolayındaki tımarlı humbaracıdan sonra, 300 dolayında da aylıklı humbaracı alındı. Çocuk bırakmadan ölen tımarlı humbaracıların yerine de aylıklı humbaracılar istihdam edildi. Aylıklı humbaracılar teknolojik gelişmeye ayak uydurdular ve 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın yok edilmesinde görev aldılar.

Lağımıcılar, kaleleri yıkmak için yağım yapan ve atan kişilerdi. Çoğunluğunun geçim kaynağı, sahip oldukları tımarları ve zeametleriydi. Lağımıcılar teknolojik gelişmeye uyum gösterdiler. Yeniçeri Ocağı'nın yok edilişinde de topçular ve humbaracılarla birlikte tavır aldılar.

KAPIKULU SÜVARİLERİ

Kapıkulu süvarileri, kapıkullarının en itibarlı kesimiydi. Yeniçerilerden başarılı olanlar kapıkulu süvarisi yapılırdı. Süvarilerin çocukları da süvari olabilirdi. Daha sonraları ise Ocağa yabancılar da alındı. Kapıkulu süvarilerinin ücretleri, diğer kapıkullarınıninkinden daha yüksekti.

Kapıkulu süvarilerinin sayısı 1453 yılında 8 bindi. 1568 yılında 11 bini aştı. 1609 yılında 21 bin iken, iniş çıkışlarla 26 bine yükseldi. 1711 yılındaki bir kayda göre 14 bin, 1713 yılında ise 22 bin süvari vardı.

Kapıkulu süvarilerinin önemli bir ücret dışı gelirleri vardı. Süvariler devlet adına vergi tahsil ederler ve "gulâmiye" adıyla bir komisyon alırlardı.

Kapıkulu süvarilerinin köleleri de vardı ve süvariler savaşa, yevmiyelerinin yüksekliğine göre, belirli sayıda köle veya diğer hizmet neferleriyle katılırlardı.

Kapıkulu süvarilerinin yevmiyeleri göreceli olarak yüksekti; ancak onlar da enflasyondan (akçe tağışından) etkilendiler. Aylık belgelerinin satılması ve ölenler adına aylık alınmaya devam edilmesi süvariler arasında da yaygınlaştı.

Kapıkulu süvarileri gelişen savaş teknolojisi karşısında işlevlerini, tüm önem ve itibarlarını yitirdiler. Yeniçerilerin yaşadığı süreci biraz daha geç olarak süvariler de yaşadı.

Kapıkulu süvarilerinin bilinen ilk ayaklanması, akçe tağışına tepki olarak 1588 yılında oldu. İstekleri yerine getirildi. 1595 yılında ise ücretlerini tam olarak alamayınca ayaklandılar, fakat yeniçeriler bu ayaklanmayı bastırmada kullanıldı. Yeniçeriler, kapıkulu süvarilerinin başka isyanlarını da bastırdılar. Daha sonraları ise kapıkulu süvarileri ve yeniçeriler ortak isyanlar örgütlediler.

Yeniçeri Ocağı'nın yok edilmesinden sonra kapıkulu süvariliği de kaldırıldı.

SONUÇ

Kapıkullarının konumu ve sorunları, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamı boyunca önemli değişiklikler geçirdi. Bir dönem ise kapıkullarının bir bölümü (ürünleri piyasaya sürülme bile) maddi ürün üretiminde doğrudan yer alan ücretliler olarak, daha büyük bir bölümü ise mülksüzleşmiş özgür ücretliler biçiminde, nesnel olarak Osmanlı işçi sınıfının bir parçasını oluşturdu. Bu dönemdeki diğer işçilerle ortak bir mücadele veya mücadele çabası bilinmemektedir. Mesleki kısa vadeli çıkarların ön planda olmasına karşın, iç örgütlülükleri ve mücadele yöntem ve gelenekleri özel bir ilgiyi gerektirecek kadar ilginçtir. Bu konuda resmi tarih sorgulanmadan, farklı bir anlayışla konu yeniden incelenmeden ve tartışılmadan, işçi sınıfı tarihinin ilginç bir sayfası boş kalacağına benzetilebilir.